

OBSERVAȚII PRIVIND TRATAREA OMONIMELOR ÎN DICȚIONARE

de

Florina-Maria BĂCILĂ

Ca unitate de bază a vocabularului, cuvântul reprezintă, în fapt, o formă sonoră sau grafică, având o structură simplă sau complexă, purtătoare de sens (lexical sau gramatical). „Când raportul dintre formă și sens este de 1/1 (o formă = un sens), cuvântul este *monosemantic*. [...] Când raportul dintre formă și sens este supraunitar (mai multe forme = un singur sens), fenomenul se numește *sinonimie*. [...] Când raportul formă – sens este subunitar, aceleași forme corespunzându-i mai multe sensuri, uneori poate fi vorba de *omonimie*, caz în care forma unică reprezintă fie cuvinte diferite, tratate în dicționare ca unități lexicale distincte [...], fie valori gramaticale diferite ale aceluiași cuvânt [...]. Alteori este vorba de *polisemie*, adică de o proliferare de sensuri ale aceluiași cuvânt prezentat în dicționare ca o singură unitate lexicală; pentru acesta se menționează mai întâi *sensul de bază* (prim, principal, propriu), apoi *sensurile derivate (secundare)*, dintre care unele pot fi și *figurate* (cu valențe expresive)”¹.

Am semnalat, mai sus, că omonimia cunoaște multiple conexiuni cu celelalte categorii semantice, motiv pentru care a și fost definită, uneori, prin raportare la acestea². Astfel, din punctul de vedere al relației dintre

¹ Eleonora Zamșa, *Dinamica semantismului cuvintelor*, în LLR, XXXIII (2004), nr. 2, p. 15. Pe de altă parte, unele cuvinte pot fi polisemantice și, în același timp, omonime în raport cu altele.

² De obicei, lingvistica tradițională plasează omonimia pe același plan cu polisemia, cu sinonimia și cu antonimia, considerându-le pe toate drept fenomene semantice; cf. o altă opinie la Narcisa Forăscu, *Omonimia*, în LLR, XXIX (2000), nr. 1, p. 5, unde se arată că omonimia „*nu este o relație de sens* [subl. aut.], dimpotrivă, ea se definește prin *absența* [subl. aut.] legăturilor de sens dintre omonime.”; vezi și Angela Bidu-Vrânceanu, Narcisa Forăscu, *Limba română contemporană. Lexicul*, București, Humanitas Educațional, colecția Repere, 2005, p. 60: „Discutarea omonimiei în contextul intenției de a oferi o descriere unitară și coerentă a lexicului, adică de a demonstra caracterul organizat, structurat al acestuia constituie oarecum o abatere, dacă ținem seama de faptul că

sens și forma sonoră, ea a fost interpretată ca „un fenomen firesc în virtutea principiului arbitrarului semnului lingvistic”³, reprezentând un caz de neutralizare a opozițiilor în latura semnificantului unităților respective⁴.

Se știe că, în orice limbă așa-numită naturală, două sau mai multe complexe sonore sunt asociate aceluiași sens (*sinonimie*) și, invers, două sau mai multe sensuri total diferite unul de celălalt se pot asocia aceleiași forme (*omonimie*), unele școli lingvistice atribuindu-i acesteia din urmă un loc esențial printre factorii care determină și guvernează evoluția limbii în general și a vocabularului în special. S-a afirmat adesea că omonimia reprezintă manifestarea unui proces contrar *sinonimiei*: „În timp ce sinonimia presupune gruparea unui număr de cuvinte în jurul aceluiași referent, ale cărui particularități sunt redată prin termenii sinonimi, în cazul omonimiei procesul este invers: același corp fonetic (cuvânt) trimite la referenți diferiți”⁵.

omonimia *nu* reprezintă o *relație semantică* [subl. aut.] între cuvinte. [...] Omonimia pare a fi mai interesantă din punct de vedere practic, aplicativ, ca de exemplu ocurența termenilor omonimici în clase contextuale, implicațiile ei în practica lexicografică și în practica limbii. Prin aceasta înțelegem omonimia ca o sursă de confuzie, cu sau fără intenția de a obține efecte stilistice”.

³ Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978, p. 269. De altfel, omonimia a fost definită, uneori, tocmai ca fenomen ce contravine „legii” unității dintre forma și conținutul semnului lingvistic – vezi V. Moldovan, B. Ispas, *Definirea omonimelor în planul opoziției formal-semantice omonimie – polisemie*, în AUT, XIII (1975), p. 121; Valentin Moldovan, *Omonimia și polisemia. Limite și interferențe (Cu referire specială la limba rusă contemporană)*, Arad, Editura „Viața arădeană”, 1999, p. 3 –, ca „o deviere de la principiile fundamentale de funcționare a semnului lingvistic, conform cărora unui complex sonor trebuie să-i corespundă un singur sens, iar unui sens – un singur complex sonor.” – vezi Marin Bucă, *Sinonimia și variațiile formei cuvântului. Observații asupra lexicului limbii ruse*, în AUT, VI (1968), p. 125.

⁴ Pentru această problemă, vezi Andrei Avram, *Despre neutralizarea opozițiilor lingvistice*, în LR, XI (1962), nr. 4, p. 343-356, studiu reluat în volumul colectiv *Elemente de lingvistică structurală*. Redactor responsabil I. Coteanu, București, Editura Științifică, 1967, p. 131-147.

⁵ Narcisa Forăscu, *op. cit.*, p. 3; vezi aceeași idee la Ion Coteanu, Narcisa Forăscu, Angela Bidu-Vrâncianu, *Limba română contemporană. Vocabularul*, ediție revizuită și adăugită, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1985, p. 118; Angela Bidu-Vrâncianu, Narcisa Forăscu, *op. cit.*, p. 61; Luiza Seche, *Aspecte ale sinonimiei, omonimiei și antonimiei în limba română*, în „Presa noastră”, XVII (1972), nr. 3, p. 42: „Deosebite de sinonime sunt *omonimele* [...], care presupun existența a două sau mai multe sensuri la unul și același cuvânt [...]”; Luminița Hoarță Lăzărescu, *Sinonimia și omonimia gramaticală în limba română*, Iași, Editura Cermi, 1999, p. 130: „Există în limbă, la diverse nivele ale ei, posibilitatea ca același semnificant să transmită informație semantică, gramaticală, stilistică distinctă. Cu alte cuvinte, în timp ce sinonimia, la nivelele amintite [fonetico-fonologic, lexical-semantic, gramatical, stilistic – n. n. F.-M. B.], vizează mijloace diverse de transmitere a aceleiași informații (semantică, gramaticală, stilistică), *omonimia* este manifestarea unui proces contrar: același semnificant transmite

Pornind de aici, pentru alți cercetători, fenomenul se reduce la *sfera accidentalului*⁶, la identitatea întâmplătoare a formei unor cuvinte având semnificații diferite: „Dacă sinonimia și antonimia reprezintă modelele «naturale», obiective, de structurare a sensurilor dintr-o limbă, omonimia se plasează la polul opus, fiind expresia «accidentalului», a *întâmplării* în domeniul lexicului”⁷.

Problemele pe care le ridică, în general, definirea omonimiei nu se rezumă la precizările pe care le-am făcut mai sus, ci ele rezultă mai cu seamă din dificultatea stabilirii unor limite precise dintre aceasta și *polisemie* – aspect esențial al definiției, cu implicații importante în practica lexicografică.

Într-adevăr, corelația dintre numărul sensurilor, numărul complexelor sonore și numărul cuvintelor se reflectă în exprimarea, prin același înveliș sonor, a unor semnificații multiple care, datorită relațiilor dintre ele, formează un sistem (în cazul *polisemiei*) sau a două sau mai multe accepții, între care nu există nicio legătură (în situația *omonimiei*)⁸. Cele două modalități de structurare semantică sunt fenomene sincronice, raportate cel mai frecvent la lexic, și se bazează pe faptul că același semnificant poate avea două sau mai multe semnificații. Trebuie făcută distincția dintre *polisemie* (ea se referă la diversele înțelesuri ale unui singur cuvânt⁹), și *omonimie*, care presupune două sau mai multe lexeme

informație semantică, gramaticală, stilistică diferită.”; Ion Toma, Florin Popescu, Elena Silvestru, *Limba română. Curs general*, București, Editura Fundației România de Măine, 2000, p. 61: „Prin *omonimie* se înțelege identitate perfectă în planul expresiei și diferență totală în planul conținutului semantic. Este un proces contrar sinonimiei, în sensul că același corp fonetic trimite la doi referenți deosebiți. Cu alte cuvinte, *omonimele* sunt două sau mai multe cuvinte identice din punct de vedere formal și complet diferite în ceea ce privește sensul.”; cf. și Maria Doina Magheru, *Paronimia ca fenomen lingvistic*, în LL, XLIX (2004), vol. I-II, p. 41: „Departate de a fi grupări accidentale, întâmplătoare de cuvinte, sinonimele și omonimele funcționează ca principiu sau mod de organizare a vocabularului ca sistem”.

⁶ Vezi Narcisa Forăscu, *op. cit.*, p. 7: „Ceea ce este definitoriu pentru omonimie este faptul că ea nu este o relație de sens [subl. aut.], ci o simplă coincidență formală a două cuvinte.”; cf. și Catherine Fuchs, *Les Ambiguïtés du français*, Paris, Éditions Ophrys, collection *L'essentiel français*, 1996, p. 9 și p. 176.

⁷ Carmen Vlad, *Limba română contemporană. Lexicologie*, Cluj, 1974 (litografiat), p. 87. Din acest punct de vedere, omonimele nu sunt altceva decât „accidente ivite din cauza nepotrivirilor dintre conținut și complexul său sonor, în timp ce sinonimia reprezintă completarea lipsurilor inerente reflectării obiectelor prin însușiri, nu prin esența lor.” – vezi Ion Coteanu, *Contribuții la o semasiologie sistematică*, în PLG I, p. 27.

⁸ Vezi Marin Bucă, *op. cit.*, p. 118.

⁹ Definitorie pentru *polisemie* este prezența unor elemente care asigură legătura între semnificații. Când această legătură nu mai este percepută, structura se dezintegrează, ducând la omonimie (care nu înseamnă diferență semantică în interiorul unuia și aceluiași cuvânt); vezi Aurora Pețan, *Polisemia*, în Marius Sala (coord.), *Enciclopedia limbii*

cu formă identică. Prin urmare, varietatea sensurilor unui cuvânt polisemantic nu distruge identitatea lui semantică, în timp ce omonimele sunt cuvinte distincte¹⁰.

De aceea, mai riguroase, în delimitarea acestor categorii semasiologice, sunt definițiile care precizează caracterul și gradul deosebirilor semantice dintre aceste două fenomene¹¹: „*Cuvintele polisemantice sunt unități lexicale care au cel puțin două sensuri cu un nucleu de indici semantici comun.*”¹², pe când „*Cuvântul identic din punct de vedere (sic!) al formei, dar cu înțelesuri total diferite aparține omonimiei. Omonimele cuprind cuvinte cu semnificanță identică, dar cu sensuri diferite. [...] Omonimia presupune incompatibilitatea de sensuri în sfera unor unități lexicale purtând același nume [subl. aut.]*”¹³, „*identitate perfectă în planul expresiei (adică al formei sonore) și diferență totală în planul conținutului semantic [subl. aut.]*”¹⁴.

Așadar, în plan sincron, absența semnelor comune, a acelei verigi semantice intermediare (despre care se vorbește în majoritatea lucrărilor de specialitate) dintre semnificațiile omonimelor reprezintă caracteristica esențială, specifică înseși naturii acestui fenomen, trăsătura diferențiatoare în marcarea opoziției omonimie / polisemie. Prin urmare, „vom considera cuvânt polisemantic orice grup de corpuri fonetice identice reunite într-un sem prezent în fiecare dintre ele și vom numi *omonime* orice corpuri fonetice (două sau mai multe) lipsite de un sem comun”¹⁵.

Evident, opoziția de care aminteam nu interesează într-o asemenea măsură discursul (mesajele), unde multiplicitatea sensurilor posibile este

române, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001, p. 437, s.v.; Narcisa Forăscu, *Categorii semantice: polisemia*, în LLR, XXVIII (1999), nr. 3, p. 20.

¹⁰ Alți cercetători remarcă și etimologia diferită a omonimelor, spre deosebire de cuvintele polisemantice.

¹¹ Poate de aceea s-a afirmat că formele flexionare identice din interiorul aceleiași părți de vorbire pot fi numite cel mult *omoforme*, nu omonime, pentru că ele au același sens lexical; vezi Cristian Moroianu, *Omonimia în sfera lexicului*, în LL, XLIV (1999), vol. II, p. 25.

¹² Alexandru Popescu-Mihăești, *Omonimia. Dicționar de omonime*, București, Casa de editură „Avram Iancu”, 1993, p. 25.

¹³ *Ibidem*, p. 27. În cazul abordării problemei sub un unghi strict *semantic*, omonimia va include toate unitățile lexicale cu aceeași formă sonoră, caracterizate prin divergența totală a sensurilor lor (vezi V. Moldovan, B. Ispas, *op. cit.*, p. 124).

¹⁴ Theodor Hristea, *Omonimia și antonimia lexicală*, în idem (coord.), *Sinteze de limba română*, ediția a III-a revăzută și din nou îmbogățită, București, Editura Albatros, 1984, p. 21; vezi și Angela Bidu-Vrănceanu, Narcisa Forăscu, *Cuvinte și sensuri. Polisemia, sinonimia, antonimia prin exerciții*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p. 40, unde se precizează că *omonimele* sunt „cuvinte diferite cu aceeași formă, dar fără nicio legătură între sensurile lor”.

¹⁵ Angela Bidu-Vrănceanu, Narcisa Forăscu, *Limba română contemporană. Lexicul*, p. 64.

redușă la unicitate grație contextului și situației de comunicare. Ea rămâne esențială, în limbă, la nivelul tratării unităților lexicale, având implicații directe asupra manierei de a concepe articolele de dicționar.

La prima vedere, s-ar părea că problema raportului dintre omonimie și polisemie se poate rezolva foarte simplu, prin decelarea, cu ajutorul dicționarului, a semului care unește sensurile cuvântului polisemantic și nu se regăsește în sensul omonimului său. Criteriul nu are însă aplicabilitate absolută, căci, nu o dată, identificarea semului comun este foarte dificilă sau chiar imposibilă. Teoretic, deosebirea dintre polisemie și omonimie este reflectată în modul de organizare a dicționarilor, prin încadrarea semnificațiilor cu un nucleu de note comune într-o singură intrare lexicografică, sub cifre sau semne grafice diferite (în primul caz), sau în articole separate, independente (în al doilea caz)¹⁶. Din păcate, lipsa unui principiu ferm, unitar, care să ducă la soluționarea acestei probleme (încă neelucidate) este relevată de oscilațiile și de discrepanțele (referitoare la tratarea omonimelor) dintre dicționarele explicative. Numărul redus sau apariția relativ târzie a dicționarilor de omonime, pentru diverse limbi, poate fi o repercusiune a situației amintite¹⁷.

Diversitatea problemelor referitoare la omonimie, mai ales a celor legate de accepțiile acesteia, dar și de stabilirea exactă (și obiectivă) a criteriilor care stau la baza delimitării omonimelor de cuvintele polisemantice au consecințe hotărâtoare asupra consemnării lor în dicționare, întrucât, în ceea ce privește identitatea semantică a unuia și aceluiași lexem și atestarea lui lexicografică, intervin adesea dificultăți majore, inconsecvențe și subiectivism de la o lucrare la alta sau chiar în cadrul unuia și aceluiași dicționar ori între edițiile lui succesive¹⁸. Aceasta

¹⁶ Pentru înregistrarea diferitelor sensuri ale unui cuvânt polisemantic într-un singur articol de dicționar, vezi Angela Bidu-Vrânceanu, Narcisa Forăscu, *Cuvinte și sensuri. Polisemia, sinonimia, antonimia prin exerciții*, p. 40.

¹⁷ Să ne gândim că abia în 1862 apare, la Lipsca, dicționarul de omonime al lui Zlatagorski (german-rus-englez) – vezi Ana Canarache, *Lexicografia de-a lungul veacurilor. De când există dicționare?*, București, Editura Științifică, 1970, p. 52. O dovadă clară a impasului teoretic în care se găsește problema limitelor dintre omonimie și polisemie o constituie întârzierea cu care a fost publicat, de pildă, primul dicționar de omonime al limbii ruse (O. S. Axmanova, *Slovar' omonimov russkogo jazyka*, Moscova, 1974), ca, de altfel, și cele ale limbii române – vezi Valentin Moldovan, *op. cit.*, p. 7.

¹⁸ Despre tratarea omonimelor în dicționare, vezi, de pildă, Finuța Asan, *Observații cu privire la omonime*, în PLG II, p. 121; Ana Canarache, *op. cit.*, p. 103; Valentin Moldovan, *op. cit.*, p. 5-6; Petru Zugun, *Lexicologia limbii române. Prelegeri*, Iași, Editura Tehnopress, 2000, p. 250-251, sau studiul nostru *Considerații asupra raportului dintre omonimie și polisemie*, în AUT, XL (2002), p. 51. Legat de aceasta, omonimia (lexicală) a fost definită și prin prisma tratării în dicționare, ca fiind relația dintre acele „cuvinte înregistrate în articole de dicționar diferite, ca o dovadă că, deși au o formă identică, între sensurile cuvintelor respective nu mai există nicio legătură.” – Angela

înseamnă că, deși lexicologii și lexicografii, vorbind despre omonimie, par să dea termenului un înțeles comun, soluțiile pe care le propun diferă de la un dicționar la altul. Adesea, în practica lexicografică, precizările teoretice nu sunt consecvent urmărite, iar în analiza faptelor concrete de limbă, mulți dintre autorii unor definiții ale acesteia abandonează criteriul inițial și cedează în fața tradițiilor lexicologice și lexicografice. În numeroase cazuri, chiar exemplele aduse în discuție contravin definițiilor pe care ei înșiși le propun¹⁹.

Pentru a se diferenția de cuvintele polisemantice, omonimele beneficiază de o marcă grafică la înregistrarea lor în orice dicționar, fiind notate cu un indice numeric așezat în urma cuvântului-titlu (de obicei, la umărul drept al acestuia): *de*¹, conj.; *de*², interj.; *de*³, prep.; *de*⁴, pron. rel. invar.²⁰ Și în lucrările de lexicologie, omonimele sunt numerotate cu acel indice plasat, de regulă, în dreapta jos, tot în vederea diferențierii lor de termenii polisemantici²¹.

Dificultatea principală în întocmirea unui dicționar de omonime constă în selectarea și în distingerea lor de cuvintele polisemantice, mai ales că cele două fenomene sunt categorii semasiologice între care nu poate fi trasată net o linie de demarcație o dată pentru totdeauna. Cu toate că lingviștii manifestă unanimitate în definirea lor (*cuvintele polisemantice* au sensuri înrudite, reprezentând complexe sonore cu mai multe accepții, pe

Bidu-Vrânceanu, în *Dicționar general de științe. Științe ale limbii*, București, Editura Științifică, 1997, p. 335, s.v. *omonim*; vezi și Mariana Tuțescu, *Précis de sémantique française*, IIIe édition revue et augmentée, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1979, p. 133. Din păcate, anumite unități lexicale apreciate de unii cercetători ca omonime sunt confundate de alții cu situațiile de polisemie și interpretate ca sensuri ale aceleiași cuvânt.

¹⁹ Definițiile semantico-gramaticale ale fenomenului potențază deosebiri semantice dintre cuvintele unei perechi / serii omonimice. Dar, dacă se acceptă ideea că lexemele diferite cu aceeași formă sonoră sunt totdeauna omonime, iar cuvintele diferite pot apărea și în urma acțiunii factorilor gramaticali, este inevitabilă recunoașterea unor omonime care au aceeași rădăcină, deci elemente semantice comune. Concesiile se referă îndeosebi la omonimele formate prin derivare sau prin schimbarea valorii gramaticale, „omonime a căror existență (în condițiile unei abordări semantice consecvente a problemei) poate fi, în principiu, negată” – vezi V. Moldovan, B. Ispas, *op. cit.*, p. 123.

²⁰ Vezi, în acest sens, MDA I, cap. *Îndrumări pentru folosirea dicționarului*, p. IX: „Cifra culeasă în corp **display** [**bold** și *italic* – n.n. F.-M. B.] la umărul unor cuvinte-titlu (*casă*¹) sau cea culeasă cu caractere albe drepte într-o definiție (car¹) indică numărul de ordine al omonimelor respective.”; DEX, ediția a II-a, cap. *Îndrumări pentru folosirea dicționarului*, p. VIII: „Cifra pusă la unele cuvinte-titlu sau la unele cuvinte din definiție indică numărul de ordine al omonimelor (**MAI**¹)”. Se va avea în vedere să nu se confunde această prezentare cu subdiviziunea accepțiilor în cadrul articolelor dedicate termenilor polisemantici.

²¹ De regulă, se optează pentru notarea indicelui numeric al omonimelor în dreapta jos, spre a se evita și confuzia cu indicele trimiterilor din subsolul paginilor.

când *omonimele*, deși sunt identice ca formă, se deosebesc total în planul conținutului semantic), la o primă vedere totul părând foarte limpede, problema este de o mare complexitate. Evoluția și dinamica semnificațiilor sunt imprevizibile, așa că unele lexeme rezultate din același etimon s-au distanțat atât de mult, încât cu greu se mai poate stabili o legătură între ele, devenind, cu timpul, omonime, și îndeosebi de aici pornește impedimentul de care aminteam.

Recunoașterea omonimelor provenite din semnificațiile divergente ale aceluiași cuvânt impune însă necesitatea elaborării unor principii de delimitare a polisemiei de omonimie, și aceasta în condițiile în care e aproape imposibil ca gradul de apropiere a sensurilor să fie măsurat cu precizie. Consemnând tendința majorității criteriilor de a distinge cele două fenomene pornind de la prezența sau absența, în structura semantică a lexemelor analizate, a unor note comune, apreciem că limitele semantice ale cuvântului primesc un contur precis prin întrebuițarea analizei semice (componentiale), care are ca punct de plecare tocmai definițiile termenilor din dicționarele explicative²².

Includerea seriilor omonimice în lucrările lexicografice depinde, în mare parte, de perspectiva asupra fenomenului. În orice caz, tratarea omonimelor trebuie să țină seama și de istoria cuvintelor, de etimologia lor, de valorile lor gramaticale, strâns legate de evoluțiile semantice, de capacitatea lor de îmbinare frazeologică, de aspectul lor fonetic și de distribuțiile sintactice posibile. Pentru evitarea inconsecvențelor, în urma studierii dezvoltării semantice a cuvintelor, este necesară determinarea acelor tipuri de sensuri care e necesar să fie considerate omonime, avându-se în vedere și formarea unor serii omonimice interesante prin luarea în considerare a termenilor de proveniență dialectală, din graiuri.

Dintr-un punct de vedere practic (și, în orice caz, mai puțin controversat), dicționarele preferă adesea criteriul etimologiei diferite în decizia asupra înregistrării termenilor ca omonimi sau polisemantici. De vreme ce este dificilă (sau chiar riscantă) cuantificarea distanței dintre sensuri, sunt considerate omonime cuvintele care coincid ca formă, dar au origini diferite, adică un etimon = un cuvânt. Principiul este, în mare măsură, obiectiv, dar, în acest caz, el nu acoperă și situația omonimelor semantice (provenite din dezagregarea polisemiei) și nici pe aceea a omonimelor obținute prin calc semantic (din același etimon). Absolutizarea criteriului etimologic contrazice, uneori, principiile semantice și creează, nu o dată, nedumeriri. De pildă, substantivele *broască*₁ „batracian” și *broască*₂ „mecanism de închidere a ușii” sunt considerate de lingviști, în

²² Vezi Valentin Moldovan, *op. cit.*, p. 166. Delimitarea unui sem comun justificat semantic nu duce totdeauna la încadrarea în polisemie: *mare*₁, s.f. și *mare*₂, adj. au note comune, dar sunt, totuși, omonime.

virtutea criteriului semantic, un exemplu clar de omonimie rezultată în urma evoluției divergente a sensurilor unui cuvânt polisemantic, în timp ce, în unele dicționare explicative, sunt înregistrate ca un singur cuvânt, justificat de etimonul comun, lat. **broasca*.

Adoptând puncte de vedere deosebite, autorii lucrărilor lexicografice au ajuns, cum e și firesc, la rezultate pe măsură: în unele dintre acestea, sunt considerate omonime numai cuvintele cu aceeași formă, provenite din etimoane diferite (pe această linie a mers, în general, lexicografia franceză), iar altele consemnează un număr nejustificat de omonime, corespunzând sensurilor nu total distincte ale unor lexeme. E adevărat că se poate întâmpla ca un dicționar istoric și unul explicativ să trateze în mod diferit omonimele: primul, urmărind filiația sensurilor, va marca, în cadrul unui singur articol, scindarea, la un moment dat, a cuvântului în două omonime, iar dicționarul limbii contemporane va înregistra omonimele în articole separate. Pe de altă parte, ar fi greșit să presupunem că un anumit termen reprezintă două lexeme pentru cei ce cunosc istoria limbii și unul singur pentru restul vorbitorilor.

Înainte de cel de-al Doilea Război Mondial, în dicționarele apărute la noi, fenomenul a fost interpretat într-un sens restrâns: erau considerate omonime cuvintele cu forme identice, dar cu etimologii distincte. De altfel, specialiștii lexicografi apreciază etimologia ca fiind un criteriu sigur de diferențiere a omonimelor de cuvintele polisemantice, ba chiar unii lingviști (precum J. Gilliéron) admit existența omonimiei numai în asemenea cazuri, și folosesc termenul în situația când două sau mai multe cuvinte deosebite, inițial, nu numai ca înțeles, dar și ca proveniență, ajung să aibă înveliș sonor identic.

În clasificarea sensurilor și în tratarea omonimelor, DA se ghidează după principiul etimologic, întâmpinând dificultăți, cum era și firesc, în identificarea omonimelor când originea lor este nesigură sau obscură. DA a adoptat soluția recunoașterii exclusive a omonimelor etimologice, probabil din necesitatea urmăririi filiației sensurilor. În studiul introductiv, este subliniată bogăția omonimiei din limba română, de existența căreia și vorbitorii obișnuiți sunt conștienți, și sunt semnalate sursele acesteia, afirmându-se că trebuie considerate omonime următoarele categorii de cuvinte:

a) ambele de origine latină, aparținând unor părți de vorbire diferite: *frig*₁ < lat. *frigus* – (eu) *frig*₂ < lat. *frigo*;

b) unul de origine latină, altul de origine străină: *somn*₁ < lat. *somnus* – *somn*₂ < sl. *somŭ*, cf. ucr., scr., bg. *som*; *râs*₁ < lat. *risus* – *râs*₂ < sl. *rysŭ*;

c) un cuvânt vechi, iar celălalt – neologism: *fin*₁ < lat. **filianus* – *fin*₂ < fr. *fin*; *post*₁ < paleo-sl. *postŭ* – *post*₂ < fr. *poste*, germ. *Posten*, lat. *posta*²³.

Uneori, în DA, se omite nu numai criteriul semantic, ci și cel etimologic, unele cuvinte considerate omonime putând figura numai ca sensuri ale aceluiași lexem. Dicționarul amintit are în vedere și elementele dialectale, populare, de argou, iar cuvintele care aparțin unor părți de vorbire diferite (*bun* – adjectiv și substantiv, *frumos* – adjectiv și adverb) sunt tratate în același articol, căci „avem de a face cu o întrebuintare sintactică a limbii române, nu cu două cuvinte de origine deosebită”²⁴.

Și *Dicționarul limbii române* (serie nouă), în care cuvintele-titlu se diferențiază etimologic, tratează ca omonime numai termenii cu origini diferite, apreciind, cu puține excepții, că etimologia multiplă este un principiu unificator. În *Introducere* la tomul VI (1965), lucrurile par a fi foarte clare: „Câtă vreme se consideră că două complexe sonore identice sunt omonime numai dacă au origini diferite, punct de vedere adoptat în dicționarul de față, problema «unul sau două cuvinte?» este ca și rezolvată, căci două complexe sonore identice, având fiecare etimonul lui, sunt două unități separate și invers”²⁵. O opinie similară este exprimată și de Luiza Seche: „Autonomia lexicală nu poate veni numai din semnificație; ea trebuie secondată (dacă nu chiar analizată concomitent) de criteriul etimologic. Originea diferită la diverse cuvinte, identice ca formă, conferă respectivelor cuvinte statut de cuvinte autonome independente, omonime. Separarea în articole de sine stătătoare a unor cuvinte care au originea comună este – după părerea noastră – greșită, chiar dacă ca (sic!) argument în sprijinul acestei ruperi artificiale a respectivelor sensuri ar fi să se aducă faptul că, de-a lungul istoriei, cuvântul a evoluat foarte diferit și că factori de ordin social, economic, cultural și-au pus pecetea”²⁶. Adoptând drept criteriu al diferențierii omonimelor de lexemele polisemantice numai

²³ Vezi Sextil Pușcariu, *Raport către Comisiunea Dicționarului*, în *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea I (A-B), București, 1913, p. XXXI. Pușcariu spune că *post*₂ < rus. *postŭ* (cuvânt intrat în limba noastră în secolul trecut), adică în secolul al XIX-lea [n.n. F.-M. B.].

²⁴ *Ibidem*, p. XXXII.

²⁵ *Introducere* la *Dicționarul limbii române*, serie nouă, tomul VI, București, Editura Academiei, 1965, p. VII (cf. și MDA I, cap. *Îndrumări pentru folosirea dicționarului*, p. X, unde se afirmă că etimologia „este cea care decide dacă două cuvinte sunt omonime, după principiul: *Eine Etymologie, ein Wort*”). Și totuși, în studiul *Despre unitatea lexicală a cuvintelor din Dicționarul limbii române (DLR)*, apărut în SCL, XXII (1971), nr. 4, p. 381-395, Mioara Avram ia în discuție aproximativ 50 de cuvinte din tomurile VI (litera M) și VII (litera N), care sunt tratate nejustificat în articole separate; pe lângă semnalarea unor erori de transcriere, se reconstituie unitatea lexicală a unor lexeme cu sensuri mai mult sau mai puțin diferențiate, propunându-se corelarea unor cuvinte autonome.

²⁶ Luiza Seche, *op. cit.*, p. 42.

proveniența deosebită a cuvintelor, lexicografii sunt obligați la o serioasă investigare în domeniul originii și al evoluției lexemelor cu aceeași formă, pentru a putea stabili dacă tratarea lor în articole de dicționar separate este justificată sau nu. Să nu uităm că mulți termeni au încă etimologia necunoscută, ceea ce îngreunează cercetarea în această direcție.

Dicționarul limbii române literare contemporane (vol. I-IV, 1955-1957) se abate uneori de la principiul recunoașterii exclusive a omonimelor etimologice, inovând față de vechiul DA, care nu înregistrează, în general, omonimele semantice. Avându-se în vedere argumente de ordin sintactic și morfologic, nu semantic, autorii lucrării acordă o atenție sporită omonimelor provenite din schimbarea valorii gramaticale (substantiv < adjectiv, adjectiv < participiu, adverb < adjectiv etc.), rezervând articole separate atât omonimelor propriu-zise, cât și celor parțiale, celor semantice, considerate altădată cazuri de polisemie, și chiar unor omografe, care diferă prin accentuare (*altói*, subst. – *altoí*, vb.; *bárem*, adv. – *barém*, subst. etc.)²⁷. *Dicționarul limbii române moderne* (1958) reduce numărul omonimiilor de acest fel, fără a clarifica total situația. *Dicționarul explicativ al limbii române* (ambele ediții – 1975 și 1996), în care polisemia este foarte bine reprezentată, înlătură majoritatea omonimiilor rezultate din conversiunea părților de vorbire, indicând, în cadrul aceluiași articol, posibilitatea folosirii termenilor respectivi cu duble, triple și chiar cvadruple valori: *local*, adj. și s.n.; *grafic*, adj., s.n. și s.f.; *drept*, adj., adv., s.n., prep. etc.

Criteriul etimologiei diferite duce la tratarea ca omonime, în ultima lucrare citată, a unor perechi de cuvinte care trimit la același verb-etimon, având la bază forme diferite ale acestuia. E vorba de substantive și de adjective provenind din supinul, respectiv din participiul aceluiași verb (de tipul *sărit*₁, s.n. – *sărit*₂, adj.). Este evident că, în asemenea situații, de altfel foarte numeroase, dar și oarecum derutante, criteriul semantic nu mai

²⁷ Despre tratarea omonimelor în dicționarele citate, vezi Finuța Asan, *op. cit.*, p. 122; Nicolae Felecan, *Vocabularul limbii române*, Cluj-Napoca, Editura Mega, Presa Universitară Clujeană, 2004, p. 175-177, iar despre punctele de vedere adoptate în aceste dicționare, vezi Marin Bucă, Ivan Evseev, *Probleme de semasiologie*, Timișoara, Editura Facla, 1976, p. 103; Nicolae Felecan, *Cuvânt înainte la Dicționar de omonime lexicale și gramaticale*, ediție revăzută și adăugită, București, Editura Vox, 2001, p. 8. E adevărat că, în unele lucrări lexicografice, sunt considerate ca făcând parte din categoria omonimelor și omografele, care prezintă, totuși, opoziție de sonoritate: „Înțelegând prin *forma* cuvântului unitatea aspectului său scris și sonor, considerăm că *omofonia*, *omografia* și *omofornia* sunt fenomene adiacente, care nu se circumscriu omonimiei; masiva lor reprezentare în dicționarele de omonime ale limbii ruse constituie un act de violență săvârșit asupra limbii.” – vezi Valentin Moldovan, *op. cit.*, p. 165.

funcționează, iar principiul absenței oricărei legături semantice între omonime (invocat în toate definițiile lor) nu mai este valabil²⁸.

O altă problemă pe care o ridică includerea omonimelor în dicționare (chiar în cele speciale) este faptul că acestea nu înregistrează decât cuvintele-titlu, oferind o imagine inexactă atât a omonimiei lexicale, cât și a celei lexico-gramaticale, fiindcă, dintre formele flexionare, ele rețin, prin convenție, numai aceea de nominativ singular nearticulat la substantive, de infinitiv prezent activ la verbe ș.a.m.d., și numai dacă acestea sunt omonime apar consemnate ca atare (vezi *duce*₁, subst. – (*a*) *duce*₂, vb.); în acest caz, coincidența dintre formele flexionare ale aceluiași cuvânt (precum *el cântă* – *ei cântă*; *eu merg* – *ei merg* etc.) sau dintre cele ale unor cuvinte aparținând unor clase lexico-gramaticale diferite (așa-numitele omonime lexico-gramaticale sau omoforme), care se deosebesc la forma-titlu, nu poate fi ilustrată (de exemplu, *care*₁, pron. rel. – *care*₂, s.n. pl. < *car* „căruță”; *cari*₁, s.m. pl. < *car* „insectă” – *cari*₂ < vb. *a căra*, ind. prez., pers. a II-a sg.; *poartă*₁, subst. – (*el*) *poartă*₂, vb.; *sare*₁, subst. – *sare*₂ < vb. *a sări*, ind. prez., pers. a III-a sg.; *toc*₁, subst. – *toc*₂ < vb. *a toca*, ind. prez., pers. I sg. – *toc*₃, interj. etc.), cu toate că omonimele „pot fi cuvinte care fac parte din aceeași categorie lexico-gramaticală sau din categorii lexico-gramaticale diferite, identice din punct de vedere fonetic la toate formele sau numai la unele forme ale lor”²⁹.

Poate că, din acest motiv, nu își găsesc loc în toate dicționarele nici cuvintele apărute ca urmare a diferențierii morfologice a sensurilor unui cuvânt polisemantic, devenite omonime la unele forme ale lor (vezi exemple precum *calcul*, *centru*). Soluția adoptată în majoritatea lucrărilor de specialitate se bazează pe criteriul semantic de selectare a omonimelor, iar mijloacele morfologice de diferențiere sunt doar elemente auxiliare care

²⁸ Despre tratarea omonimelor în DEX, vezi Vasile Șerban, Ivan Evseev, *Vocabularul românesc contemporan. Schiță de sistem*, Timișoara, Editura Facla, 1978, p. 177-178. De altfel, încă în *Etymologicum magnum Romaniae*, B. P. Hasdeu dă o listă bogată de omonime, ca urmare a izolării, în articole-titlu separate, a valorilor morfologice ale lexemelor polisemantice, ba chiar și a sensurilor mai îndepărtate ale unor cuvinte unice, ceea ce a dus la înmulțirea artificială a numărului omonimelor. Au fost tratate în articole independente unități frazeologice subsumate aceluiași termen-bază, fapt nerecomandabil îndeosebi pentru un dicționar istoric, care ar trebui să adune laolaltă sensurile și valorile gramaticale ale unui cuvânt; vezi Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. II. *De la 1880 până astăzi*, București, Editura Științifică, 1969, p. 15-16.

²⁹ Paula Diaconescu, *Omonimia și polisemia*, în PLG I, p. 133. Din acest punct de vedere, unii lingviști restrâng sfera noțiunii, considerând că omonimele sunt acele unități lexicale care coincid sub aspect sonor în *totalitatea formelor lor*; vezi aceste precizări la V. Moldovan, B. Ispas, *op. cit.*, p. 122-124 *passim*; Valentin Moldovan, *Relații sinsemice. Limite și interferențe*, în *Contribuții lingvistice*. Volum îngrijit de Ioan Muțiu (coord.), Francisc Király, Marin Bucă, Vasile Frățilă, Adela-Mira Tănase, Maria Teleagă, Victoria Stroescu, Tipografia Universității din Timișoara, 1988, p. 99.

pot confirma sau nu rezultatele analizei semice a unităților lexicale³⁰, căci, „oricât s-ar sublima în definiție importanța factorului semantic, admiterea faptului că și elementele gramaticale pot juca un rol hotărâtor în destrămarea identității cuvântului reclamă limitarea obligativității unor deosebiri semantice absolute ale omonimelor”³¹.

Concluzionând, considerăm că, în dicționare, ar trebui să fie înregistrate următoarele categorii de omonime³²:

1) cuvintele cu etimologie diferită, care coincid întâmplător din punct de vedere formal și, printr-o evoluție fonetică convergentă, au ajuns la același complex sonor; vezi situații precum *casă*₁ „clădire, locuință” < lat. *casa* – *casă*₂ „lădiță de fier unde se țin banii”; „ghișeu unde se fac încasările și plățile” < it. *cassa*; *lin*₁ „domol, blând” < lat. **lenus* (în loc de *lenis*) – *lin*₂ „pește de apă dulce” < sl. (bg., rus.) *linŭ* – *lin*₃ „vas în care se adună și se storc strugurii” < ngr. *linós* etc.; tot aici se includ și cuvintele care aparțin unor clase lexico-gramaticale diferite, având și etimologii diferite, de tipul *dar*₁, conj. – *dar*₂, subst. etc.;

2) cuvintele provenite din scindarea structurii semantice a unui lexem, în urma calchierii (a introducerii unui sens străin)³³;

3) cuvintele rezultate în urma ruperii unor verigi semantice din structura unui cuvânt polisemantic, ca o consecință a schimbărilor din viața socială, a pierderii, a învechirii unuia dintre sensuri sau a folosirii unui termen deja existent în limbă pentru denumirea unei noțiuni speciale (vezi *supra* exemplul lui *broască* sau omonimele derivaționale de tipul *fierărie*₁ „atelierul în care fierarul prelucrează la cald fierul sau alt metal; meșteșugul fierarului” < *fierar* + suf. nume de loc *-ie* – *fierărie*₂ „magazin unde se vând obiecte fabricate din fier sau din alt metal”; „obiecte sau piese din fier ori din alt metal” < *fier* + suf. col. *-ărie*). Sunt omonime nu numai cuvintele cu formă identică și cu origine diferită, ci și cele care au la

³⁰ Vezi Valentin Moldovan, *Delimitarea sensurilor divergente ale polisemantemelor și a grupurilor omonimice cu ajutorul criteriilor formale*, în *Contribuții lingvistice*. Volum îngrijit de Ioan Muțiu (coord.), Doina David, Victoria Stroescu, Tipografia Universității din Timișoara, 1985, p. 53.

³¹ V. Moldovan, B. Ispas, *op. cit.*, p. 124.

³² Pentru o asemenea listă, vezi Al. Graur, *Fondul principal al limbii române*, București, Editura Științifică, 1957, p. 60; idem, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, București, Editura Academiei, 1954, p. 127; Liviu Groza, *Elemente de lexicologie*, București, Humanitas Educațional, colecția Repere, 2004, p. 66-67.

³³ Pentru discuția despre termeni precum *leu*, *struț*, *țap* etc. și apariția omonimelor prin calc semantic, vezi Finuța Asan, *op. cit.*, p. 114; Angela Bidu-Vrânceanu, Narcisa Forăscu, *Limba română contemporană. Lexicul*, p. 68-69; Paula Diaconescu, *op. cit.*, p. 137-138; Nicolae Felecan, *op. cit.*, p. 141-142; Al. Graur, *Etimologie multiplă*, în SCL, I (1950), fasc. 1, p. 24 și p. 26; Liviu Groza, *op. cit.*, p. 69; Theodor Hristea, *Probleme de etimologie. Studii. Articole. Note*, București, Editura Științifică, 1968, p. 153; Iorgu Jordan, Vladimir Robu, *op. cit.*, p. 267-268; Petru Zugun, *op. cit.*, p. 260.

bază același etimon, dar au evoluat semantic într-o asemenea manieră, încât s-a ajuns la diferențieri indiscutabile de sens, iar astăzi nu se mai poate stabili vreo legătură între aceste accepții, inițial componente ale unui lexem polisemantic³⁴.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- AUT = „Analele Universității (de Vest) din Timișoara”. Seria Științe filologice, Timișoara, I, 1963 ș.u.
- DA = *Dicționarul limbii române*, tomurile I-II (*A – lojniță*), București, 1913-1949.
- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, [ediția I], București, Editura Academiei, 1975; ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996.
- LL = „Limbă și literatură”, București, I, 1955 ș.u.
- LLR = „Limba și literatura română”, București, I, 1972 ș.u.
- LR = „Limba română”, București, I, 1952 ș.u.
- MDA I = *Micul dicționar academic*, volumul I, literele A-C, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001.
- PLG I = *Probleme de lingvistică generală*, vol. I. Redactor responsabil Al. Graur, București, Editura Academiei, 1959.
- PLG II = *Probleme de lingvistică generală*, vol. II. Redactor responsabil Al. Graur, București, Editura Academiei, 1960.
- SCL = „Studii și cercetări lingvistice”, București, I, 1950 ș.u.

REMARQUES SUR LE TRAITEMENT DES HOMONYMES DANS LES DICTIONNAIRES (Résumé)

L'article se propose de relever les difficultés concernant le traitement des homonymes dans les dictionnaires, compte tenu des nombreuses connexions entre l'homonymie et les autres catégories sémantiques. On y met en discussion les critères adoptés pour la sélection des homonymes par les auteurs de quelques dictionnaires explicatifs roumains et on y énumère les types d'homonymes qui doivent être enregistrés dans les ouvrages lexicographiques.

³⁴ Cf. și observația lui Ariton Vraciu, *Lingvistică generală și comparată*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1980, p. 99: „Nu toate cuvintele ne îndreptătesc însă că vorbim de omonime, ci numim omonime numai cuvintele care denumesc prin aceeași formă o nouă noțiune. În esență, sunt omonime clare acele cuvinte care au etimologie diferită și mai puțin clare cele care provin dintr-un singur etimon prin pierderea, ruperea, scindarea legăturilor semantice (dintre sensuri)”.